

יח

סיפור יציאת מצרים בלילה וזמן אכילת קרבן הפסח

מבוא

- א. אמר [להם] ר' אלעזר בן עזריה: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות
- ב. הגיע זמן קריאת שמע בסוף ליל הסדר
- ג. קרבן פסח – עד חצות או כל הלילה?
- ד. אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה
- ה. חיפזון של ישראל, וחיפזון של שכניה

מבוא

בפתיחה להגדה של פסח אנו אומרים שעל הכול להיות שותפים בסיפור יציאת מצרים במשך כל הלילה:

ואפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה -
מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים.
וכל המאריך ביציאת מצרים, הרי זה משובח.

כהוכחה לכך אנו מספרים על ליל הסדר של התנאים בבני ברק:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי
טרפון
שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה,
עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של
שחרית.¹
אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר
יציאת מצרים בלילות,

1. מקובל לפסק: "עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית" – התלמידים הם שפנו לתנאים ואמרו להם שהגיע זמן קריאת שמע, מכיוון שהתנאים היו שקועים בסיפור יציאת מצרים ולא שמו לב שהגיע הבוקר. אך בדרך זו, הפניה של התלמידים נראת כהערה ואולי אף חוצפה. אפשר לעדן את הפניה של התלמידים: "רבותינו, הגיע זמן ק"ש של שחרית?". אמנם יתכן שהתנאים הם אלו שאמרו לתלמידיהם שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית, ועל כן הפיסוק הוא: "עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו: הגיע זמן קריאת שמע של שחרית", אם כי הפירוש קשה מבחינה תחבירית.

עד שדרשה בן זומא, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך" (דברים טז, ג) "ימי חיידך" הימים, "כל ימי חיידך" הלילות. וחכמים אומרים: "ימי חיידך" העולם הזה, "כל ימי חיידך" להביא לימות המשיח.

העובדה שגדולי התנאים התכנסו וסיפרו ביציאת מצרים כל הלילה מוכיחה את האמירה שגם החכמים, הנבונים ויודעי התורה מצווים לספר ביציאת מצרים ושכל המרבה הרי זה משובח. אין אנו יודעים מה היה תוכן דבריהם של התנאים באותה התכנסות. הצמידות של דברי ר' אלעזר בן עזריה לסיפור על התנאים (שהוא מנוי ביניהם) תשמש בסיס לדיון, שהוא עסק בשאלה עקרונית ורחבה שאיננה קשורה רק לליל ט"ו בניסן אלא לזכירת יציאת מצרים בכל לילה. בדברים הבאים ננסה לברר מה היה התוכן המרכזי של אותה התכנסות, ומדוע עורך ההגדה בחר להביא את הסיפור הזה כאן.

א. אמר [להם] ר' אלעזר בן עזריה: לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות

דברי ר' אלעזר בן עזריה מופיעים במשנה בברכות (א, ה) בהקשר של אמירת פרשת ציצית בקריאת שמע של ערבית:

מזכירין יציאת מצרים בלילות.

אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות.

עד שדרשה בן זומא. שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך" (דברים טז, ג). "ימי חיידך" – הימים, "כל ימי חיידך" – הלילות. וחכמים אומרים: "ימי חיידך" – העולם הזה, "כל ימי חיידך" – להביא לימות המשיח.²

דברי ראב"ע מתייחסים לדברי תנא קמא שקבע שיש להזכיר יציאת מצרים בלילות. מפרשי המשנה שם (רש"י, הרמב"ם ועוד) הסבירו שהדיון הוא סביב אמירת פרשת ציצית בקריאת שמע של לילה (במדבר טו, לז-מא). כאמור, המשנה ממוקמת בפרק ראשון של מסכת ברכות, העוסק בהלכות קריאת שמע. החידוש בהלכה זו הוא שמשום הזכרת יציאת מצרים קוראים בלילה את פרשת

2. דברי חכמים וראב"ע נזכרים גם: מכילתא דרבי ישמעאל, בא – מסכתא דפסחא פרשה טז; ספרי דברים פיסקא קל; ירושלמי ברכות א, ו; בבלי ברכות יב ע"ב.

ציצית, על אף שאין חובה לקיים את מצוות ציצית בלילה. כך למשל הסביר הרמב"ם בפירושו המשנה שם:

יציאת מצרים, רצה לומר פרשת ציצית שבה אמר ה': "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" (במדבר טו, מא). והיה הדין נותן שלא לקרות פרשה זו בלילה לפי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, שהרי אמר ה' "וראיתם אותו" (שם פס' לט), בשעת ראייה, כמו שבא בקבלה (מנחות מג ע"א; רמב"ם הל' ציצית ג, ז), לולא יציאת מצרים שבה, ולפיכך נקראת בגללה.

על פי הרמב"ם אין מחלוקת בין חכמים לבין ראב"ע באשר לחובת אֶזְכוּר יציאת מצרים בלילה. ראב"ע חפש מקור מפסוק לכך שיש להזכיר יציאת מצרים בלילה ולבסוף מוצאו בדרשתו של ר' שמעון בן זומא על הפסוק "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך" (דברים טז, ג). בן זומא למד מהריבוי "כל" שזכירת יציאת מצרים צריכה להיות לא רק בימים אלא גם בלילות.³ לעומתו, חכמים דרשו את הריבוי באופן שונה: "ימי חיידך" – העולם הזה, "כל ימי חיידך" – להביא לימות המשיח.

על פי נוסח המשנה בתלמוד ירושלמי (ברכות א, ו) השיח היה ישיר:

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר להן ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה...⁴

בתוספתא (ברכות [ליברמן] א, י) מופיע המשך הדין בין חכמים לבן זומא בדרשת הפסוק:

אמר להם בן זומא: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון" (ירמיהו טז, יד-טו)? אמרו לו: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכיות – מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפילה.

ראב"ע לא טען שהזכרת יציאת מצרים צריכה להיות באמירת הפסוקים של פרשת ציצית דווקא. הדיון בשאלה האם אומרים פרשת ציצית בלילה מופיע גם אצל

3. "משמת בן זומא – בטלו הדרשנים" (סוטה מט ע"א). רש"י מפרש שם: "הדרשנים – שהיה בקי בטעמי המקראות, כדאמר 'לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא'". ובבראשית רבה (וילנא) פרשה ה, ד: "אמר ר' לוי: יש מן הדרשנים שהם דורשין כגון בן עזאי ובן זומא...".

4. כך הגרסה בירושלמי ברכות א, ו, ועוד.

האמוראים על בסיס הלכה שמקורה במערבא (בארץ ישראל) ולפיה לא אומרים את פרשת ציצית בלילה, מפני שמצווה זו אינה נוהגת בזמן זה, אלא רק "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם – אני ה' אלהיכם אמת" (ברכות יד ע"ב). ומוסיפה הגמרא:

והא בעי לאדכורי יציאת מצרים? דאמר הכי: מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך.⁵

בתלמוד הירושלמי (ברכות א, ו) מוצג העניין כמחלוקת:

ורבנן דהתם אמרין מתחיל [=פרשת ציצית] ואינו גומר. מתניתין פליגא על רבנן דהכא מזכירין יציאת מצרים בלילות. ר' בא רב יהודה בשם רב: מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים להודות לשמך.

יוצא אם כן, שמוסכם על הכול שיש להזכיר יציאת מצרים בלילה. אך בין אם מדובר על אזכור יציאת מצרים באמירת פרשת ציצית במסגרת אמירת קריאת שמע של לילה, ובין אם מדובר על אזכור באמצעות אמירה בנוסח כלשהו – מה הקשר בין דברי ראב"ע הללו העוסקים בשאלת אזכור יציאת מצרים בכל לילה, לבין הכינוס של החכמים בבני ברק בליל ט"ו בניסן במסגרת מצוות סיפור יציאת מצרים? האמירה "מזכירין יציאת מצרים בלילות" אליה התייחס ראב"ע לא מופיעה בהגדה של פסח, וקורא ההגדה מקבל את הרושם שדברי ראב"ע מתייחסים למה שהיה באותו כינוס בבני ברק. כאמור, אין אנו יודעים מה דיברו גדולי התנאים שהיו בכינוס זה, ורק המובאה בשמו של ראב"ע שהשתתף באותו כינוס בבני ברק מלמדת אולי על דבריו שלו.⁶ ואכן, גירסת הרמב"ם בהגדה של פסח מאשרת רושם זה:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבה ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קרית שמע

5. רש"י בברכות שם הסביר: "ושרנו לך – מי כמכה באלים וגו', מלכותך ראו בניך עד גאל ישראל והשכיבנו". אמירה זו הייתה בין קריאת שמע של ערבית לבין הברכות קריאת שמע. הרשב"א שם מביא את דברי רש"י הללו וכתב: "אחרים פירשו [=כוונתו לדברי רבנו יונה, ברכות ה ע"ב בדפי הרי"ף] שכך בלחוד הוא מברך וחותרם בה, ודברי הרב ז"ל נראים עיקר".

6. הרב מנחם מנדל כשר (הגדת ליל שימורים, ירושלים תשמ"ג) ניסה לשחזר דברים שאמרו התנאים שנזכרים בשם בהגדה – חמשת התנאים בבני ברק, ר' יהודה ור' יוסי הגלילי: דברים בהלכה ובאגדה בענייני גאולה, יציאת מצרים, קרבן פסח, מצה מרור ועוד. ההנחה היא שכל אחד פירש את משנתו בפני חבריו בנושאים הללו.

של שחרית. אמר להם רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות...⁷

דברי ראב"ע: "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות", הובאו פעמיים. במשנה בברכות (א, ה) כהתייחסות לדברי תנא קמא שקבע שמזכירים יציאת מצרים בלילות בכל השנה, ובהגדה של פסח בהמשך לסיפור על כינוס החכמים בבני ברק בליל ט"ו בניסן. יתכן וראב"ע אמר את דבריו גם באותו כינוס בבני ברק, אולם נושא השיחה העיקרי בהתכנסות ההיא היה סיפור יציאת מצרים ולא אזכורה בכל לילות השנה.⁸

ב. הגיע זמן קריאת שמע בסוף ליל הסדר

אזכור נוסף של קריאת שמע בהגדה מופיע גם הוא בהקשר לכינוס התנאים בבני ברק: והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו: הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

מדוע הגורם לסיום הכינוס בבני ברק הוא "זמן קריאת שמע של שחרית"? לכאורה היה צריך להיאמר שמכיוון שהגיע זמן עלות השחר הסתיים זמנה של מצוות סיפור יציאת מצרים, ומה גם שיש פער בין זמן עלות השחר לבין זמן אמירת קריאת שמע של שחרית.

העובדה שהתכנסות התנאים בבני ברק מסתיימת עם אמירת קריאת שמע של שחרית, והעובדה שדברי ראב"ע מתייחסים לאזכור יציאת מצרים במסגרת אמירת קריאת שמע של ערבית, מלמדת על קשר בין חובת סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן לבין אזכור יציאת מצרים בכל השנה. את הקשר ביניהם ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בהלכות קריאת שמע (א, א-ג):

פעמיים בכל יום קוראין קריאת שמע בערב ובבקר, שנאמר "ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז; יא, יט) בשעה שדרך בני אדם שוכבין וזה הוא לילה, ובשעה שדרך בני אדם עומדין וזה הוא יום. ומה הוא קורא? שלשה פרשיות, אלו הן: "שמע" "והיה אם שמוע"

7. הרמב"ם בהגדה של פסח גרס כגרסת הירושלמי במשנה בברכות. אך בפירוש המשנה לרמב"ם בברכות שם לא גרס הרמב"ם את המילה: "להם".

8. רבי יהודה הנשיא הוא עורך המשנה, והוא שהביא את דברי ראב"ע בהקשר לדברי חכמים: "מזכירין יציאת מצרים בלילות". איננו יודעים מי הוא עורך ההגדה, ומדוע הוא בחר להביא את דברי ראב"ע בהקשר לכינוס בבני ברק.

"ויאמר". ומקדימין לקרות פרשת "שמע" מפני שיש בה יחוד השם ואהבתו ותלמודו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה "והיה אם שמוע" שיש בה צווי על שאר כל המצות, ואחר כך פרשת ציצית שגם היא יש בה צווי זכירת כל המצות.

אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים. ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" (דברים טו, ג). וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע.

על פי הרמב"ם אומרים קריאת שמע פעמיים ביום, כאשר בפרשת "שמע" מייחדים את השם ואחריה בפרשת "והיה אם שמוע" מקבלים עול מצוות. גם פרשת ציצית נאמרת מפני שיש בה אזכור לקבלת עול מצוות, והיא נאמרת גם בלילה על אף שחובת ציצית לא נוהגת אז מכיון שיש בה עניין נוסף – אזכור יציאת מצרים. הרמב"ם לא מנה כמצווה בפני עצמה את אמירת יציאת מצרים לאורך השנה ביום ובלילה,⁹ אלא כלל אותה במסגרת מצוות קריאת שמע, כשיטת ראב"ע ודרשת בן זומא. הרי"ד סולוביצ'יק הסביר זאת בשם אביו:

כי כל מצות זכירת יציאת מצרים אינה מהווה קיום חובה בפני עצמה, כי אם שיסוד מהותה הוא קיום קבלת עול מלכות שמים, וזו היא הלכה מסוימת בחלות שם קבלת עול מלכותו שצריכה להתקיים גם על ידי זכירת יציאת מצרים.¹⁰

זכירת יציאת מצרים אינה מצווה עצמאית אלא חלק מקבלת עול מלכות שמים וייחוד שם ה'. על כן, הרמב"ם לא מנה את מצוות אזכור יציאת מצרים של כל השנה כמצווה נפרדת. כאמור, היו אמוראים שסברו שניתן לצאת ידי חובה באזכור כללי של יציאת מצרים, שלא באמצעות הוספת פרשה שלישית לקריאת שמע, ונמצא שלדעתם אין קשר מחייב בין קבלת עול מלכות שמים וייחוד שמו לבין אזכור יציאת מצרים.¹¹

9. העירו על כך: תשב"ץ, זוהר הרקיע אות כו; הצ"ח, ברכות יב ע"ב; מנחת חינוך, מצווה כא אות א; הנצי"ב, מרומי שדה, סוטה לב ע"ב, ועוד.

10. הרי"ד סולוביצ'יק, "מצות קריאת שמע וזכירת יציאת מצרים", חידושים לזכר אבא מארי, חלק א, עמ' יג-לא, שם עמ' יד. ראה גם: שיח הרי"ד, הגדה של פסח, עמ' לו-לז; רשימת שיעורים – ברכות, עמ' קמח-קנא.

11. יש מהמפרשים הסוברים שאין קשר בין אמירת פרשת "ויאמר" לבין מצוות זכירת יציאת מצרים. פסקי הרי"ד בברכות שם כתב שהמחלוקת היא באשר לאזכור יציאת מצרים ב"אמת ואמונה". יש הסוברים שאזכור פרשת ויאמר היה בשביל מצוות ציצית. ראה: הגר"א, שנות אליהו מסכת ברכות א, ה, וכן שם ב, ב; שו"ת שאגת אריה סימן ט.

על חובת סיפור יציאת מצרים בליל הסדר כתב הרמב"ם באופן נפרד (הל' חמץ ומצה

ז, א):

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" (שמות יג, ג), כמו שנאמר: "זכור את יום השבת" (שמות כ, ז).¹² ומנין שבלייל חמשה עשר? תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" (שמות יג, ח), בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך...¹³

ישנם הבדלים בולטים בין החובה הקבועה להזכיר מדי יום את יציאת מצרים לבין החובה לספר עליה בליל ט"ו בניסן. בכל הלילות מזכירים בלבד, בעוד בליל ט"ו בניסן מספרים, כל המאריך בסיפור הרי זה משובח, ולפני המספר מונחים המצה והמרור.¹⁴ ובכל זאת, הפסוק שהביא הרמב"ם כדי ללמד על חובת הסיפור בליל ט"ו בניסן עוסק בזכירה: "שנאמר 'זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים'". בנוסף הוא גם ראה צורך להביא לזה תמיכה מהפסוק העוסק בחובה לזכור את יום השבת: "כמו שנאמר 'זכור את יום השבת'". מדוע הרמב"ם נזקק לכך?

כאמור, אין מצווה עצמאית להזכיר את יציאת מצרים במשך השנה, וחובה זאת היא חלק ממצוות קריאת שמע פעמיים ביום. אולם, בליל הסדר היא מצווה בפני עצמה, וכפי שבכל שבת יש מצווה לזכור את יום השבת, וזוהי הנקודה שמדגיש הרמב"ם בדבריו כשהוא הוסיף את הפסוק העוסק בחובת זכירת השבת.¹⁵

12. זה הפסוק ממנו למד הרמב"ם על חובת זכירת השבת בקידוש בדברים. ראה: ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה קנה; רמב"ם הל' שבת כט, א.

13. הרמב"ם מנה מצווה זו בספר המצוות מצוות עשה קנז. יש הבדלים מסוימים בין הצגת הדברים בספר המצוות להצגתם בהלכות חמץ ומצה, אבל העיקרון דומה.

14. מספר אחרונים הרחיבו בהסברת ההבדלים בין מצוות אזכור יציאת מצרים במשך כל השנה לבין סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן. ראה: מנחת חינוך מצווה כא אות א; הרב חיים סולוביצ'יק מבריסק (סטנסיל) עמ' מ, ועוד.

15. אחרונים עסקו בשאלה מנין למד הרמב"ם שיש להשוות בין זכירת יציאת מצרים לבין זכירת השבת. היו שהפנו לשמות רבה (וילנא) יט, ז: "'קדש לי כל בכור' – רבי נתן אומר: אמר הקב"ה למשה... הזהר לישראל, כשם שבראתי את העולם ואמרת לישראל להם לישראל לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית, שנאמר 'זכור את יום השבת', כך היו זוכרים הנסים שעשיתי לכם במצרים וזכרו ליום שיצאתם משם, שנאמר 'זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים', למה? 'כי בחוזה יד הוציאך ה' ממצרים'". השוואה נוספת בין זכירת יציאת מצרים לבין זכירת שבת נמצא בגמ' בפסחים ק"ז ע"ב: "אמר רב אחא בר יעקב: וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. כתיב הכא 'למען תזכור את יום', וכתוב התם 'זכור את יום השבת לקדשו'". לדברינו אין צורך במקור מדברי חז"ל, שכן הרמב"ם לא ביקש להקיש בין המצוות אלא רק להעמיד את מצוות זכירת יציאת מצרים כמצווה עצמאית שאינה קשורה לקבלת עול מלכות שמים, וכפי שזכירת יום השבת היא מצווה בפני עצמה.

על פי הדברים הללו, נראה להציע שהחכמים שהתכנסו בבני ברק "והיו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה" עסקו באותו לילה בהיבטים שונים הקשורים ליציאת מצרים וזכירתה, הן בליל ט"ו בניסן והן במשך כל השנה, הן בגדרים ההלכתיים והן במשמעות האמונית העמוקה שלה כחלק מקבלת עול מלכות שמים והבנת הייעוד והתכלית שלה אז ובכל דור ודור.¹⁶

הקריאה לסיום ההתכנסות הזו הייתה בעת ש"הגיע זמן קריאת שמע של שחרית". אמירה זו מבקשת להבחין את חובת העיסוק בענייני יציאת מצרים שבליל ט"ו בניסן מחובת אזכור יציאת מצרים שבכל לילה ויום. יתכן והתנאים ישבו בבני ברק עד עלות השחר, מאחר שזמן חובת סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן הוא עד הבוקר, כלומר עד עמוד השחר, ולא לאחר מכן, ובכל זאת אמירת הסיום בהתכנסות בבני ברק הייתה בהקשר לתוכן בו הם עסקו במשך הלילה – גדרי סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן ובמשך כל השנה ביום ובלילה. דבר זה מסביר גם מדוע עורך ההגדה הביא את אמירתו של ראב"ע בעניין אזכור יציאת מצרים בלילות, שכן גם עניין זה קשור מאד לתוכן ההתכנסות באותו לילה. אמנם יש להניח שנאמרו דברים נוספים על ידי החכמים המתכנסים באותו לילה בבני ברק בעניין מצוות הזכרת יציאת מצרים, ויתכן גם שהבליטו את הדיון שבין בן זומא לחכמים, דווקא בשל דרשתם: "כל ימי חיך" – להביא לימות המשיח.¹⁷

את היחס שבין שני המצבים של אזכור יציאת מצרים, בכל לילה ויום במסגרת קבלת עול מלכות שמים ובליל ט"ו בניסן במסגרת מצוות סיפור יציאת מצרים, הסביר הראי"ה קוק (עולת ראייה, חלק ב, עמ' רסט-רעא):

ההזכרה היא בכל יום לקבל עלינו עול מלכותו, וסמכוה לקבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע, ועיקרה ביום, אלא שעצם עול מלכות שמים שאנו מקבלים עלינו, גם כן מכין אותנו לשלמות העתיד, ועל כן יש לה ענף בלילה. אבל הסיפור, גם שאין בידינו כלל כפי יכולתנו למלא כל המעשים והעבודה כפי היוצא לנו מצד הרחבת הסיפור, למה הוקבע

16. הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, ברכות יב ע"ב) האריך מאד בעניין זה, ולדבריו עיקר מצוות סיפור יציאת מצרים היא בליל פסח, בעוד שבכל הלילות האחרים המצווה היא "חדא מצוה עם הזכירה בליל הפסח... ועל כן אמר להם ראב"ע למסובים בבני ברק שעסקו בליל פסח מזכירה שבכל יום".

17. הרשב"א בחידושי אגדות ברכות יב ע"ב (מובא גם בעין יעקב) השיב באריכות רבה לטוענים שמכאן ראייה שהתורה לא נצחית וכל המצוות של פסח כמו אכילת קרבן פסח ומצות, וכן ההימנעות מחמץ, בטלות לעתיד לבוא. הרשב"א כתב שהמצוות הללו לא נועדו לשם זכירת יציאת מצרים והן עומדות בפני עצמן, ועניין זכירת יציאת מצרים לעתיד לבוא יקבל מקום אחר "בהיות ההזכרה באותות חזקים יותר".

בחובה? אלא להכין על העתיד, שאז נהיה מושלמים באמת ויהיה בידינו לעבוד כפי ההכנה של הזמן הזה. אך אין בכח נפש האדם לקבל הפעולה הגדולה הזו של גילוי אור העליון כי אם בליל שימורים, בשעה שיושב כבן-חורין ועוסק בעבודתו יתברך, וע"כ נאמר בזוהר (חלק א' עמ' מ-מא) שהגאולה מתעוררת ע"י הסיפור. ואילו היה רק בתורת תכלית לענין קבלת עול מלכות שמים כענין ההזכרה, אז לא היה מחויב בה החכם הנבון היודע את התורה, כרשב"י וחבריו שהיו פטורים מקריאת שמע (ירושלמי ברכות פ"א ה"א; ושבת פ"א ה"א), מפני שכבר היה עול מלכות שמים מקובל עליהם באין מחסור. אבל על ההכנה להבא כבר אמרו חז"ל ש"כל התורה שאדם למד בזמן הזה הבל היא לפני תורתו של משיח" (קהלת רבה פרק יא), ועל כן אפילו חכמים צריכים להכין עצמם.

אזכור יציאת מצרים בכל יום ולילה הוא חלק מקבלת עול מלכות שמים, ועל כן יש חכמים שתורתם אומנותם שהם פטורים מקריאת שמע ואף מתפילה, כמו ר' שמעון בר יוחאי וחביריו: "רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחי: כגון אנו שעוסקין בתלמוד תורה אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין" (ירושלמי ברכות א, א). אך סיפור יציאת מצרים בליל הסדר נועד לספר את שהיה על מנת להתכונן לעתיד, לימים גדולים ונשגבים לימות המשיח. על כן גם חכמים ונבונים צריכים לספר את סיפור יציאת מצרים, וכל המרבה הרי זה משובח.

קבלת עול מלכות שמים הכוללת את אזכור יציאת מצרים היא ביטוי עמוק לאמונה, והפנמה גדולה של התפקיד המוטל על עם ישראל ככלל ועל כל יהודי כפרט. הדבר דורש מסירות נפש ותחושת שליחות וייעוד במעשים האישיים שהם לטובת האומה והכלל, גם בזמנים קשים.

כך סיפר ר' מאיר על ר' עקיבא בתוספתא (ברכות [ליברמן] ב, יג):

אמר ר' מאיר: פעם אחת היינו יושבין בבית המדרש לפני ר' עקיבא והיינו קורין את שמע, ולא היינו משמיעין לאזנינו מפני קסדור אחד שהיה עומד על הפתח.

מעבר לקושי לקרוא קריאת שמע בקול רם בשל החייל השומר בפתח, יש כאן ביטוי לאמונה ומסירות נפש במצב קשה ומורכב, במצב של גלות והסתר פנים שניתן להגדירו כלילה – גם על מצב כזה נאמר ש"מזכירין יציאת מצרים בלילות". על רבי עקיבא מסופר בגמ' בברכות סא ע"ב:

בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים.

הזמן המתואר אינו מקרי, והוא ביטוי לכך שהאמונה ומסירות הנפש הן עד הסוף, עד שנוטל את נפשך.¹⁸

ג. קרבן פסח – עד חצות או כל הלילה?

מלבד הדיון בשאלת אזכור יציאת מצרים בלילות, יש מחלוקת עקרונית נוספת בשאלה עד מתי ניתן לאכול את קרבן הפסח. אמנם המחלוקת על הקרבן לא רלוונטית לאחר החורבן, אך יש לה השלכות לקיום מצוות אחרות בליל הסדר גם לאחר החורבן: סוף זמן אכילת מצה ואפיקומן, וסוף זמן סיפור יציאת מצרים. במשנה בזבחים ה, ח נאמר:

הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות.¹⁹

על כך נאמר בגמרא (זבחים נז ע"ב):

אמר רב יוסף: רבי אלעזר בן עזריה היא, דתניא: רבי אלעזר בן עזריה אומר: נאמר כאן "בלילה הזה", ונאמר להלן "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" (שמות יב, יב) – מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות.

גם במשנה בפסחים י, ט נאמר:

הפסח אחר חצות מטמא את הידים.

וגם על משנה זו אומר רב יוסף (פסחים קכ ע"ב) שנשנתה על פי ראב"ע. עמדתו של ראב"ע לא נזכרה במשנה הפותחת את מסכת ברכות (א, א). המשנה שם עוסקת בסוף זמן קריאת שמע של ערבית, כאשר לדברי רבן גמליאל הוא בעלות השחר, אך חכמים קבעו אותו עד חצות כדי להרחיק את האדם מעבירה. לדבריו, עיקרון זה נמצא גם במצוות אחרות:

ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר:

הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה.

18. על כך ראה: הרב ישראל אריאל, הגדת המקדש, עמ' 35-39.
19. כך נאמר גם בתוספתא פסחים (ליברמן) ה, יג. בירושלמי פסחים ו, ד נאמר: "החגיגה נאכלת לשני ימים ופסח נאכל עד חצות".

הגמרא בברכות (ט ע"א) עמדה על כך שבין הדוגמאות למצוות שזמנן לכתחילה (כלומר לפני הסייג שקבעו חכמים) הוא עד עלות השחר לא הוזכרה אכילת קרבן הפסח. על כך השיב רב יוסף שגם משנה זו היא על פי ראב"ע, הסובר שאכילת הפסח עד חצות היא מעיקר הדין ולא משום סייג, ועל כן לא הובאה דוגמא זו במשנה:

דתניא: "ואכלו את הבשר בלילה הזה" (שמות יב, ח),
 רבי אלעזר בן עזריה אומר: נאמר כאן "בלילה הזה" ונאמר להלן "ועברתי
 בארץ מצרים בלילה הזה" (שמות יב, יב) – מה להלן עד חצות, אף כאן
 עד חצות.
 אמר ליה רבי עקיבא: והלא כבר נאמר "בחפזון" (שמות יב, יא) – עד שעת
 חפזון?!
 אם כן מה תלמוד לומר "בלילה"? יכול יהא נאכל כקדשים ביום,
 תלמוד לומר: "בלילה" – בלילה הוא נאכל, ולא ביום.²⁰

הגמרא דנה בדרשות הפסוקים של ר' עקיבא וראב"ע וקשרה את מחלוקתם
 במחלוקת תנאים קדומה יותר:

והני תנאי כהני תנאי, דתניא: "שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש
 מועד צאתך ממצרים" (דברים טז, ו).
 רבי אליעזר אומר: "בערב" אתה זובח, ו"כבוא השמש" אתה אוכל,
 ו"מועד צאתך ממצרים" אתה שורף.
 רבי יהושע אומר: "בערב" אתה זובח, "כבוא השמש" אתה אוכל, ועד
 מתי אתה אוכל והולך – עד "מועד צאתך ממצרים".

ר' עקיבא סבר שניתן לאכול עד הבוקר כשיטת ר' יהושע, ואילו ראב"ע סבר שיש
 לאכול עד חצות, כשיטת ר' אליעזר. במכילתא דרבי ישמעאל (בא – מסכתא דפסחא
 פרשה יג) מופיעה בשמו של ר' אליעזר דרשה דומה לזו של ראב"ע:

רבי אליעזר אומר: נאמר כאן "לילה", ונאמר להלן "לילה", מה להלן עד
 חצות, אף כאן עד חצות.

ר' אליעזר סבר שגם את ההגדה יש לומר עד חצות. כך נאמר במכילתא (שם
 פרשה יח):

"מה העדות והחוקים" (דברים ו, כ). ר' אליעזר אומר: מנין אתה אומר שאם

20. מחלוקת ראב"ע ור' עקיבא נזכרה שוב במרומז בגמ' בפסחים צו ע"א.

היתה חבורה של חכמים או של תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות פסח עד חצות? לכך נאמר: "מה העדות והחוקים".

ובהמשך הגמרא בברכות נאמר:

אמר רבי אבא: הכל מודים, כשנגאלו ישראל ממצרים, לא נגאלו אלא בערב, שנאמר: "הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה" (דברים טז, א), וכשיצאו, לא יצאו אלא ביום, שנאמר: "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה" (במדבר לג, ג). על מה נחלקו? על שעת חפזון. רבי אלעזר בן עזריה סבר: מאי חפזון – חפזון דמצרים, ורבי עקיבא סבר: מאי חפזון – חפזון דישראל.

תניא נמי הכי: "הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה" – וכי בלילה יצאו? והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר: "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה"? אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב.

אמנם בסתמא דמשנה במגילה ב, ו נאמר:

זה הכלל: דבר שמצותו ביום כשר כל היום, דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה.

ונאמר על כך בגמרא (מגילה כא ע"א):

"דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה" לאתווי מאי? לאתווי אכילת פסחים, ודלא כרבי אלעזר בן עזריה. דתניא: "ואכלו את הבשר בלילה הזה", אמר רבי אלעזר בן עזריה: נאמר כאן "בלילה הזה" ונאמר להלן: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" – מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות.

כלומר, שבניגוד למשניות הקודמות שהובאו ממסכתות זבחים, פסחים וברכות, המשנה במסכת מגילה היא כדברי חכמים.

יוצא, שארבעה תנאים מבין החמישה (לא ידוע לנו מה הייתה עמדת ר' טרפון בעניין זה) יושבים ביחד באותו ליל סדר בבני ברק, כשביניהם מחלוקת עקרונית בשאלה עד מתי ניתן לאכול את קרבן הפסח. שורש הויכוח נעוץ במהות גדרי הזמן של אכילת הקרבן בזמן שבית המקדש קיים וכפי שהיה במצרים. המחלוקת בעניין זה אינה מעשית באותו ליל סדר בבני ברק אך עקרונית ומהותית מבחינה אמונית-רוחנית, כשהיא משמשת כבירור בשאלה מהו מרכז ושיאה של הגאולה במצרים.

לפי ראב"ע ור' אליעזר הזמן הוא בחצות הלילה, כשהמצרים נחפזו לשלח את עם

ישראל בשל מכת בכורות:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה נָה' הִפָּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם... וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה
בְּמִצְרַיִם... וַיִּקְרָא לַמֶּשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמְרוּ קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם
אִתְּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' כְּדַבְּרֵיכֶם (שמות יב, כט-לא).

החובה לכל הדורות לסיים את האכילות של ליל הסדר והסיפור עד חצות, מתייחסת בעיקרה למה שהיה במצרים.

לעומת זאת, לפי ר' עקיבא ור' יהושע שיא הגאולה במצרים היה בבוקר, בעת היציאה עצמה – "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה" (במדבר לג, ג) – ועל כן ניתן לאכול את הקרבן עד הבוקר.

לאחר החורבן מתכנסים התנאים הללו ביחד לליל סדר משותף, כשידוע לכל מה עמדת המארח ר' עקיבא: עיקר הגאולה הוא בסוף הלילה, בבוקר, כשיוצאים ממצרים לעיני הכל. צריך להמתין לילה שלם בחושך ואפילה, ורק אז יוצאים ביד רמה.

ר' עקיבא לימד את יסודותיה של הגאולה הראשונה, וממנה נלמד גם לגאולה האחרונה. הוא זה שחידש לחתום את "המגיד" בבקשה לעתיד:

רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חותם.

רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים,²¹ אשר הגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך על גאולתינו, ברוך אתה ה' גאל ישראל (משנה פסחים י, ו).

הרשב"ם שם (פסחים קטז ע"ב) הסביר שמוסכם על הכול שיש לחתום בגאולה, והמחלוקת היא במהות הברכה:

דלרבי טרפון פותח בברוך ואינו חותם בברוך, מידי דהוה אברכת פירות וברכת המצות דכולה הודאה היא.

ולר' עקיבא חותם בה נמי בברוך, לפי שמוסיף בה דברי ריצוי ובקשה.

ר' טרפון היושב אף הוא בהתכנסות בבני ברק מודה על העבר – "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", אך ר' עקיבא פונה ומבקש מכת העבר הגדול גם על העתיד.

21. בנוסח המשנה הנפוץ נכתב לאחר המילים: "ומן הפסחים" – "וכו' ברוך אתה' גאל ישראל". במשנה בכת"י קאופמן ובכת"י נוספים נוספו המילים: "אשר הגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך על גאולתינו", וכך הוא בנוסח המשנה שבירושלמי פסחים י, ה.

ראב"ע ור' אליעזר הסוברים שזמן אכילת הפסח הוא עד חצות, זמן החפזון המצרי, יושבים אצל ר' עקיבא עד הבוקר ושומעים תכנים אחרים:

"ימי חייד" העולם הזה, "כל ימי חייד" להביא לימות המשיח.

בהקשר זה תגובת ראב"ע "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות" מתפרשת לא רק במובן ההלכתי, כחיפוש מקור לחובת אזכור יציאת מצרים בקריאת שמע של ערבית, אלא כמבט אמוני כולל ועמוק ל"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו).²²

הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק (בית הלוי על התורה, שמות יב, מב) קשר בין דברי ראב"ע אודות אזכור יציאת מצרים בלילות לבין עמדתו בעניין סוף זמן אכילת קרבן הפסח עד חצות (ברכות ט ע"א). לדבריו, ראב"ע סבר (כמבואר בסוגיית זמן אכילת הפסח) שעיקר הגאולה היה בלילה, ועל כן יש צורך להזכיר את יציאת מצרים בלילה גם בלי ריבוי המילה "כל" בפסוק "כל ימי חייד" (ומה גם שהמילה "ימי" יכולה לכלול גם לילה, שהרי פעמים רבות מזכר במקרא "יום" כשהכוונה היא גם ללילה). לעומתו סברו חכמים, ובראשם ר' עקיבא, שעיקר הגאולה היה ביום, ולכן נצרך לימוד מיוחד לכך שיש להזכיר את יציאת מצרים גם בלילה. מהעובדה שראב"ע יושב עם חבריו עד הבוקר כשהם מספרים ביציאת מצרים, שזמנה תלוי בזמן אכילת קרבן פסח ("בשעה שיש פסח מצה ומרור מונחים לפניך"), יוצא שר' עקיבא וחבריו נמנו וקבעו את ההלכה כנגד דעתו של ראב"ע, ולכן ראב"ע נזקק לדרשתו של בן זומא מהפסוק כדי לבסס מחדש את חובת הזכרת יציאת מצרים גם בלילה.

ד. אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה

דברי ראב"ע התייחסו לזמן אכילת קרבן פסח הנאכל בזמן שהמקדש קיים. רבא סבר שעמדתו של ראב"ע רלוונטית ומשמעותית גם לאחר החורבן כשאין אוכלים קרבן פסח. כך נאמר בגמרא בפסחים (קכ ע"ב):

22. החתם סופר בפירושו להגדה של פסח (על "אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה" כתב, שכשהיה ראב"ע קרוב לבן שבעים שנה היה גם כן קרוב לשבעים שנה לחורבן בית המקדש (ע"פ דברי התוס' בביצה כג ע"א ד"ה תליסר, שהיה קטן בשעת החורבן והאפוסטרופוס עישר בעבורו מעשר בהמה), ורוב העם היו מצפים אז שלאחר שבעים שנה מאז החורבן יבנה הבית שוב כמו שהיה לאחר חורבן בית ראשון, וכשלא נבנה התייאשו ו"לולי חכמי הדור היו מחזקים לבם לאמונה. ועל כן לא עצר לבו ראב"ע להכריח העם לאמור יציאת מצרים בלילות ולדרוש כל ימי חייד לרבות הלילות, שלא יאמרו ח"ו אלמלא לא נתיאש גם הוא מהגאולה, היה דורש לרבות ימות המשיח. על כן 'לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות'".

אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות – לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו.

פשיטא, דכיון דאיתקש לפסח כפסח דמי?

מהו דתימא: הא אפקיה קרא מהיקישא?

קמשמע לן, דכי אהדריה קרא למילתא קמייתא אהדריה.

בפסוק נאמר "בערב תאכלו מצות" (שמות יב, יח), ויש חובה מהתורה לאכול מצה גם כשאין קרבן פסח. ההנחה של רבא היא שחובת אכילת מצה בזמן הזה היא מהתורה, וכפי שנאמר בגמ' פסחים קכ ע"א:

אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא, ומרור דרבנן.

ומאי שנא מרור? דכתיב "על מצות ומרורים [יאכלוהו]" (במדבר ט, יא) –

בזמן דאיכא פסח יש מרור, ובזמן דליכא פסח ליכא מרור. מצה נמי הא

כתיב "על מצות ומרורים"?

מצה מיהדר הדר ביה קרא "בערב תאכלו מצות".

ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן...²³

תניא כוותיה דרבא: "ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה'

אלהיך" (דברים טז, ח) – מה שביעי רשות, אף ששת ימים רשות.

מאי טעמא? הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על

עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

יכול אף לילה הראשון רשות? תלמוד לומר "על מצת ומרורים יאכלהו".

אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים,

מנין?

תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות", הכתוב קבעו חובה.

את המצה אוכלים יחד עם קורבן הפסח – "על מצות ומרורים יאכלוהו" – אך בנוסף התורה ציוותה לאכול מצה בפני עצמה. העובדה שהתורה הדגישה את חובת אכילת המצה לחוד לא באה לנתק את הזיקה בין הקרבן למצה, ועל כן יש להחיל את מסגרת הזמן של אכילת קרבן הפסח והמצה בזמן הבית גם על אכילת המצה בזמן הזה.

מדברי רבא ניתן להבין שזמן אכילת המצה עד חצות הוא רק למי שמעוניין לצאת

ידי שיטתו של ראב"ע, אך התוספות (מגילה כא ע"א ד"ה לאתויי) פסקו כמו ראב"ע הלכה

למעשה, למרות שעל פי המשנה במגילה קרבן הפסח נאכל כל הלילה:

23. על עמדת רב אחא בר יעקב, הסובר שמצה בזמן הזה דרבנן, ראה פסחים קיז ע"ב.

לאתוויי אכילת פסחים ודלא כרבי אלעזר בן עזריה – מכל מקום נראה
דהלכה כר' אלעזר.

[א] דהא איכא סתמא בערבי פסחים (פסחים קכ ע"ב) דקאי כוותיה דתנן
"הפסח אחר חצות מטמא את הידים" [ב] וכן משנה באיזהו מקומן
(זבחים דף נו ע"ב) [ג] וסתמא בסוף פרק קמא דברכות (דף ט ע"א) גבי מעשה
ובאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה וכו' אמר להם כל מה שאמרו
חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר, ואילו אכילת פסחים
לא קתני ומוקי לה כראב"ע דאמר עד חצות.
ואם כן צריך למהר לאכול מצה בלילי פסחים קודם חצות, ואפילו מצה
של אפיקומן, שהרי חיוב מצה בזמן הזה הוה דאורייתא. אבל בהלל של
אחר אפיקומן אין להחמיר כל כך שהרי מדרבנן הוא.

ההשלכה המעשית היא, שמאחר ואכילת מצה היא חובה מהתורה גם בזמן הזה,
יש לאכול את המצה, ואף מצת האפיקומן בכלל זה, עד חצות. מדברי התוספות,
שכתבו שאת ההלל שלאחר האפיקומן ניתן לומר אחר חצות כיון שהוא מדרבנן,
משמע שגם את ההגדה יש לסיים עד חצות.²⁴

חיבור דברי רבא עם פרשנות התוספות מביא להבנה שיתכן שראב"ע עצמו,
בשבתו עם חבריו התנאים בבני ברק, אכל מצה וסיפר ביציאת מצרים עד חצות.
אך הרמב"ם פסק אחרת באשר לאכילת הקרבן, ולדבריו אין צורך להסביר שכן נהג
ראב"ע. כך כתב הרמב"ם בהל' קרבן פסח ח, טו:

כבר ביארנו בכמה מקומות [הל' קרבן פסח י, יד; הל' פסולי המוקדשין
ו, יב] שאין הפסח נאכל אלא עד חצות כדי להרחיק מן העבירה. ודין
תורה שיאכל כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר.

ובאשר לזמן אכילת המצה כתב הרמב"ם בהל' חמץ ומצה ו, א:

מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר, שנאמר "בערב
תאכלו מצות" (שמות יב, יח), בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו
בקרבן הפסח, אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה.²⁵

24. כדברי תוס' כתבו גם: הרא"ש פסחים י, לח; ר"ן, פסחים דף כז ע"ב מדפי הרי"ף; הרשב"א ברכות
ט ע"א, ועוד. כך פסק גם בשו"ע אורח חיים סימן תעז, א. ראה שם במשנה ברורה ובביאור הלכה.
ראה עוד: הרי"ד סולוביצ'יק, שו"ת בית הלוי, חלק א סי' לד; הרב יצחק רבינוביץ, זכר יצחק,
סימן פ, ב.

25. ראה בדברי הרמב"ם בספר המצוות עשה נו ועשה קנח.

האכילה של המצה והמרור עם הקרבן עד חצות היא כדי להרחיק את האדם מהעבירה, וכשיטת ר' עקיבא, אך את עצם החובה של "בערב תאכלו מצות" ניתן לקיים כל הלילה.

הרמב"ם לא פסק כראב"ע באשר לזמן אכילת קרבן הפסח, אך ניתן להסביר שגם ראב"ע עצמו סבר שאכן חובת אכילת המצה עד חצות קשורה באכילתה עם קרבן הפסח, אך מאחר והיא נאכלת ללא הקרבן, אך ורק כחובה בפני עצמה, אין הכרח להקביל אותה לזמן האכילה של קרבן הפסח. כך גם באשר לסיפור יציאת מצרים: "לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך", וזמן אכילת המצה לשיטה זאת (שלא כדברי רבא) הוא עד הבוקר.

יתר על כן. רבא הדגיש בדבריו שחובת האכילה בזמן הזה היא מהתורה, מהפסוק "בערב תאכלו מצות", ושעל פי ראב"ע יש לאכול מצה בזמן הזה עד חצות גם כן. אכן הוראת הפסוק היא גם בזמן הבית, ולפיה יש חובה לאכול מצה בפני עצמה בנוסף לחובה לאכול מצה ומרור יחד עם הקרבן.

ה. חיפזון במצרים ובגאולה העתידה

על הצורך בגאולה שהיא בחיפזון כתב הראי"ה קוק (עולת ראייה ב עמ' רפז), שהדבר היה נצרך כדי להרים את מעלתם של ישראל שלא על פי סדר טבעי ונורמלי כפי שמקובל בעמים אחרים. הכוחות הגדולים של עם ישראל, שהושבתו במהלך שנות העבדות, הועצמו בבת אחת ויצאו "בפתע פתאום מן הכח אל הפועל, עד שנהפכו מעבדים שפלים לעם תרבותי בתרבות אלהית רבת ורמת ערך, לעם קדוש הראוי להדרכה היותר עליונה, לאור היותר גדול של תורת אמת". מטרת החיפזון הייתה שהם לא יושפעו משום תרבות אחרת, "ואותו המעט שנדבק בידם מעבודה זרה של מצרים משכו ידיהם ממנו קודם שחיטת הפסח עד שהיו משוללים מכל צורה לאומית, והיתה אפשרות שתחול עליהם הטבעת הצורה האלהית בתור מייסדת הבנין של האומה בכללה".²⁶

אך הגאולה העתידית לא תהיה בחפזון, כפי שנאמר במכילתא דרבי ישמעאל (בא –

מסכתא דפסחא פרשה ז):

אבא חנן משום רבי אליעזר אומר: זה חפזון שכינה. אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר: "קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על

26. במקום אחר כתב הראי"ה קוק (שמונה קבצים, א, תשיד): "אמונה בלי מצרים זאת נחלת ישראל היא, שהתחילו להבליטה ביציאת מצרים, והרשימוה במזג חייהם בשעת חפזון".

הגבעות" (שיר השירים ב, ה) ואומר "הנה זה עומד אחר כתלנו" (שם פס' ט).
יכול אף לעתיד לבא יהא בחפזון? תלמוד לומר: "כי לא בחפזון תצאו
ובמנוסה לא תלכו, כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל" (ישעיה
נב, יב).

גם עניין זה הסביר הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 165): גאולת מצרים הייתה צריכה להיות בחפזון, כאמור לעיל, אך "לעומת זה, הננו מתכוננים לגאולת העתיד, לגאולה אשר על דגלה חקוק אומר סלה: 'כי לא בחיפזון תצאו'. בצעדים אטיים הננו הולכים אל מערכת הגאולה", ולמען שתי מטרות גדולות. להראות את דרך ה' כלפי אומות העולם, ולהתנקות מכל מיני נטיות זרות שהושפענו מהם במהלך שנות הגלות. "כי אז, דוקא אז, כאשר עוד הפעם כיום צאתנו ממצרים נעמוד על רגלי עצמנו בעצמה הנשמטית, להיות דורכים על במתי ארץ בגאון ד' צור ישראל, אז יראו כל העמים צדקנו, ומשפט חירותינו יגלה ויראה על פני כל מלא עולם. בשביל תוכן גאולה זו, גאולת העתיד היונקת מלשדה של גאולת העבר על ידי הרתוקות של ההווה, דרושה לנו עכשיו דוקא אותה המידה של 'לא בחיפזון', כדי שנוכל לשאוב כח מהמעין הגדול של יציאת החפזון של גאולת העבר".